

overvejer i stedet de forudsætninger, der lå til grund for den øgede foreningsaktivitet (i København) i 1780'erne.

Baggrunden skal søges i ændringen af offentlighedsformerne, og her danner Habermas' teorier om den borgerlige offentlighed forbillede og grundlag for Clemmensens periodisering. Habermas' model anvendes meget overbevisende på de danske forhold. Det betyder blandt andet, at den brydning mellem den borgerlige offentlighed og arbejderklassens politiske og sociale bevægelser, som Habermas angiver »den borgerlige offentlighed forfaldtendenser« med, afvises som grundlag for periodiseringen. I stedet var det bønderne, der med en gunstig økonomisk og social udvikling i ryggen, kunne etablere egne offentlighedsformer, der afgørende brød med de borgerlige.

Med dette udgangspunkt påviser Clemmensen overbevisende på 66 sider, at den første fase i foreningsdannelsen indledtes i slutningen af 1700-tallet med klubberne som udtryk for den ræsonnerende offentlighed. Her skabtes en tradition for selvstændige ræsonnementer udenfor statsmagtens regi – »de definerede et særligt offentligt rum med egne medier og spilleregler«. Medlemmerne i det særlige offentlige rum var dog for det meste rekrutteret i borgerskabet, og havde ingen synderlig udstrækning til øvrige befolkningsgrupper.

Bondebevægelsen fra 1840'erne var derimod helt anderledes funderet. Bevægelsen byggede på, at børndernes klasseinteresser skulle varetages, og der var tendenser til, at individet underordnedes organisationen. I klubberne var det enkelte individ i centrum som en reaktion mod standssamfundet, og formålet med diskussionerne var hele samfundets tarv – ikke en enkelt samfundsgruppe. I 1860'erne udvikle-

des den agrare foreningsform betydeligt, og den blev forløberen for den egentlige masseorganisation senere i århundredet.

Efter denne vel overståede periodisering tager Clemmensen fat på »Foreningerne i historieskrivningen«. Han nævner indledningsvis, at der kun er tale om et begrænset udvalg af litteraturen om foreningerne, og dette udvalg har ganske rimeligt overvægt på de senere års forskning, hvor der er sket store nybrud.

Undervejs i afsnittet peger forfatteren meget passende på områder, hvor forskningen kunne intensiveres eller overhovedet sættes i gang. Grundlaget må dog nødvendigvis være empiriske studier. Et eksempel er de religiøse vækkelsers og kirkelige retningers historie. Clemmensen fremhæver, at netop den empiriske forskning har været med til at øge forståelsen for bevægelsernes egne forudsætninger, og ladet hånt om teoretiske forudindtagelser, som tidligere er presset ned over vækkelserne og de kirkelige retninger.

Også lokale og regionale empiriske studier af foreningslivet, har bidraget til nuancering og afklaring. Men den teoretiske ramme for den empiriske undersøgelse skal ikke glemmes, mener Clemmensen, og peger på, at en del af den nyere forskning i vækkelsernes historie, har forandring og opbrud i den samtidige udvikling som forståelsesramme.

Afslutningsvis sammenfatter bogen de væsentlige områder, hvor forskningen bør intensiveres, og her er en mængde gode ideer at hente for den foreningsinteresserede forsker.

Allan Frandsen

Emanuel Halicz: *The 1863 Polish Uprising and Scandinavia. The Year 1863, The Turning-Point in Russo-*

Scandinavian Relations. (Københavns Universitets Slaviske Institut. Rapporter, bd. 17, 1988). 169 s.

Det er forfatterens tese, at den polske opstand i januar 1863 havde langt mere vidtrækkende følger i forholdet mellem Rusland og de skandinaviske lande (incl. Finland) end hidtil antaget.

Fyldigst behandles den danske holdning til den polske opstand (s. 17-60) og herunder især den danske regerings overvejelser om, hvorvidt den i en note til den russiske regering skulle udtrykke »bekymring« vedrørende det polske problem. Den danske regering var i en meget presset situation både udadtil og indadtil. Udadtil ønskede England og Frankrig en dansk opslutning til deres (i øvrigt noget divergerende) henvendelser til Rusland, og indadtil krævede en højroret opinion – at dømme efter de rigeligt gengivne uddrag fra dansk presse – en klar propolsk tilkendegivelse. Heroverfor stod, at Rusland var en garant for London-aftalerne 1851/52. Resultatet af dette dilemma blev den overordentlig forsigtigt formulerede danske note af 8. maj 1863 (gengivet s. 144f). Forfatteren har utvivlsomt ret i, at man fra russisk side hæftede sig mindre ved notens indhold end i det faktum, at den overhovedet blev overrakt.

For Sveriges vedkommende påpeger forfatteren på tilsvarende måde en afstand mellem »opinionens« krav og regeringens holdning. Også her blev resultatet en note (gengivet s. 155f.), som var ganske forsigtig, og svensk engagement i det polske spørgsmål svækkedes yderligere meget hurtigt derefter.

I tilslutning til sin studie bringer forfatteren en række ikke hidtil publicerede dokumenter (s. 87-121).

Det er et vigtigt problem, som forfatteren her fremlægger en analyse af. Men det forekommer, at han alligevel tager fejl, når han hævder, at betydningen af den polske opstand er blevet undervurderet. For Danmarks vedkommende finder man allerede i Niels Neergaards grundlæggende arbejde *Under Junigrundloven* (som forfatteren da også henviser til) en behandling af det polske problem. Om den danske note skriver Neergaard, at »skulde Danmark overhovedet give sit Besyv med i den polske Sag, kunde det ikke ske paa en spagfærdigere Maade«. Dette er en helt dækkende karakteristisk, og forfatteren kan da heller ikke føje noget nyt hertil. Og når forfatteren skal finde »the most authoritative explanation« på den danske note (s. 44), henholder han sig til en anden og lige så velkendt kilde, nemlig Peter Vedels beretning om Danmarks udenrigspolitik, udgivet for over 30 siden.

Også Sveriges holdning er ganske godt kendt. I det relevante bind af *Den svenska utrikespolitikens historia* fra 1961 påpeger Allan Jansson, at »Den svenska regeringen var säkerligen hela tiden angelägen att hålla sin indblandning i den polska frågan inom mycket snäva gränser«, og grundlæggende svarer dette til forfatterens iagttagelser om den svenske politik (s. 75).

Endelig må forfatterens påstand i konklusionen (s. 85) om, at den dansk-tyske krig kun kunne bryde ud, fordi den polske opstand var afsluttet, tages med ethvert forbehold. Der var andre og lige så væsentlige faktorer bag denne krig, således blandt andet Østrigs samtidige svækkelse i Det tyske Forbund og Frankrigs handelsmæssige interesser over for Zollverein.

Ved en samlet betragtning er det

således ikke meget nyt, der bringes i denne studie. På et overordnet plan har forfatteren givetvis ret, når han i sin indledning (s. 12) påpeger, at skandinavisk historisk forskning i alt for høj grad anskuer udviklingen i 1800-tallet i

Skandinavien isoleret fra det øvrige Europa, men det eksempel, han bruger til at belyse sin påstand, er ikke særlig velvalgt.

Niels Amstrup

DET 20. ÅRHUNDREDE

Statsministeriet i 75 år. (Statens Informationstjeneste, 1989). 198 s.

Bogen er et jubilæumsskrift udgivet i anledning af 75-året for oprettelsen af statsministeriet, det vil sige strengt taget var det kun oprettelsen af et departementschefsembede, der fandt sted, og det var ikke i statsministeriet, men i konseilspræsidiat, som ministeriet stadig hed. Navnet 'statsministeriet' blev først indført i 1918.

Statsministeriets historie er historien om, hvordan skiftende departementschefer søgte at finde opgaver til ministeriet. Målet var at gøre ministeriet så stort, at den til enhver tid siddende statsminister ikke behøvede at have et fagministerium ved siden af statsministeriet. Det havde statsministrene frem til 1935; derefter har det kun forbigående været tilfældet bortset fra årene 1955-1958, da H. C. Hansen var både stats- og udenrigsminister. Et vendepunkt i statsministeriets udvikling indtrådte i 1964, da Jens Otto Krag brød med de hidtidige bestræbelser på at gøre ministeriets sagsområde større og i stedet tog initiativ til at overflytte hovedparten af de sagsområder, der på dette tidspunkt hørte til ministeriet, til andre ministerier. Statsministeriet fik efter denne reform først og fremmest status som sekretariat for statsministeren.

Udover at belyse selve ministeriets historie rummer bogen en lang række

artikler, der kaster lys over emnet fra alle tænkelige vinkler. Her skal særlig fremhæves tidligere boligminister Erling Olsens meget morsomme og usentimentale beskrivelse af forholdet mellem en statsminister og en fagminister og omvendt.

Bogen er smukt illustreret og ikke mindst farvebillederne fra Marienborg er en æstetisk fornøjelse.

Jørgen Fink

Henrik Skov Kristensen, Claus Kofoed & Frank Weber: *Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. verdenskrig.* (Aarhus Universitetsforlag, 1988). 861 s.

Carsten Petersen: *Luftkrig over Danmark III. Jagerkontrol 1943-1945. Karup 1940-1945.* (Bollerup Boghandels Forlag, 1988). 95 s.

Tre unge historikere fra Aarhus har endevendt både britiske, tyske og danske arkiver for at finde materiale om den vestallierede luftkrigsførelse over Danmark under den anden verdenskrig, og de har sat sig grundigt ind i den særdeles omfattende litteratur om luftkrigen. Ud af dette er der kommet en tyksak på 860 sider i to bind, der uden nogen tvivl vil blive stående som hovedværket om dette emne.

Det er deres hovedtese, at Danmark i den allierede luftkrigsførelse – hvilket